

можуть мати прояв як у формі певних обтяжень, так і обмежень відповідного права на товар. Дійти таких висновків нам допомогло застосування формально-юридичного та лінгвістичного тлумачення термінів «обмеження» та «обтяження» у розрізі цивільно-правових норм.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 8: Договори про передачу майна у власність та користування / За ред. проф. І.В. Спаси́бо-Фатеєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Лисяк Л.С., 2013.

Мінчак Г. Б., доцент кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук

ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВНИЧИХ ЛЕКСЕМ У СУЧАСНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Деїдеологізація – це процес редукування в ідеологічно забарвлених номінативних одиницях ідеологічної асоціативної семантичної ознаки й зміна позитивної чи негативної оцінки на нейтральну [1, с. 136]. Тут маємо той випадок, коли конотативна семантика ідеологічно забарвлених номінативних одиниць представлена регресивним процесом семантичного розвитку.

Хронологічно названий процес пов'язаний із двома періодами реалізації дихотомії «своє» – «чуже»: 1) 1924 р. – кінець 80-х років; 2) кінець 80-х років – до сьогодні. У першому періоді значна частина лексем із суспільно-політичною семантикою (зокрема і слова з лексико-семантичного поля юриспруденції) була ідеологічно забарвленою, обмеженою у функціонуванні. Другий період – час деїдеологізації слів, різнобічного розкриття їхнього мовного потенціалу. Основа цього – руйнування попередньої класової аксіологічної опозиції «наше» – «не наше». «Наше» включало «радянське», а «не наше» – «нерадянське», тобто «буржуазне», «капіталістичне»

або ж «націоналістичне». Виходячи з цього, сучасний процес деідеологізації означає зняття двох основних ідеологізованих сем 'буржуазне' і 'націоналістичне', що яскраво простежується під час зіставлення радянських лексикографічних джерел, які представлені в цій роботі «Словником української мови» (1970–1980), і сучасних лексикографічних праць [СІС; ВТСУМ]. Таке зіставлення описано в рамках окреслення основних форм відображення тієї чи іншої ідеології в лексикографічній практиці, які зводяться до: 1) імпліцитної форми (лексикографічна дефініція); 2) експліцитної форми (система поміток); 3) тенденційного добору ілюстративного матеріалу; 4) включення/невключення слова в словник.

Ідеологічність у лексикографічній дефініції виявляється:

1) у зумисному опущенні того чи іншого суттєвого компонента його змісту. Так, згідно з Вебстерським словником план змісту лексеми *індивідуалізм* має шість лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) [WD, с. 1152], а в «Словнику української мови» фіксується тільки один: «*Індивідуалізм*. Буржуазний приватновласницький погляд, що протиставляє егоїстичні інтереси окремої особи інтересам суспільства, який ставить особисті інтереси вище інтересів суспільства, колективу» [СУМ 1973, с. 25]. Поза увагою залишаються інші ЛСВ, зокрема: «соціальна теорія, що захищає свободу, права і самостійні дії індивіда», «принцип або звичка до самостійної думки й дії», «індивідуальний характер, індивідуальність», «доктрина, що стверджує реальність тільки індивідуальних речей». Лише таке значення лексеми *індивідуалізм* як «дбати про власні інтереси, а не спільні або колективні, егоїзм» збігається з дефініцією у «Словнику української мови». Зняття ідеологічних сем засвідчується тлумаченням цього слова в сучасному «Словнику іншомовних слів»: «*Індивідуалізм*. 1) моральний принцип, в основі якого лежить протиставлення інтересів окремого індивіда інтересам суспільства, віддавання переваги особистим інтересам перед громадськими; 2) прагнення до вираження своєї індивідуальності, своєї особистості» [СІС, с. 466];

2) у внесенні нерелевантної ознаки, яка зміщує певним чином оцінні акценти. Цю функцію виконують:

а) ідеологізований класифікатор на зразок *псевдонаука*, *лженаука* («*Астрологія*. Відома з давніх часів *псевдонаука*, що визначає безпосередній зв'язок між розташуванням та рухом небесних тіл та явищами суспільного життя, долею людини та

ін.» [СУМ 1970, с. 68]; у «Великому тлумачному словнику української мови» ця лексема тлумачиться аналогічно, лише слово *псевдонаука* замінено на ідеологічно нейтральний класифікатор *учення* [ВТСУМ, с. 27]);

б) ідеологічно забарвлений кваліфікатор при ідеологічно нейтральному класифікаторі «*Анархізм. 1) Ворожа марксизмові дрібнобуржуазна* політична течія, яка заперечує будь-яку державну владу, організовану політичну боротьбу і виступає проти революційної диктатури пролетаріату» [СУМ 1970, с. 42]; «*Анархізм. 1) Політична течія, яка заперечує будь-яку державну владу, організовану політичну боротьбу*» [ВТСУМ, с. 17]);

в) власне оцінні слова на зразок *хибний, корисний, прогресивний, реакційний* («*Націоналізм. 1) Реакційна буржуазна ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями*» [СУМ 1974, с. 232]; «*Націоналізм. Ідеологія й політика в царині національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу*» [ВТСУМ, с. 588]);

г) модальні частки і вставні конструкції («*Бог. У релігійних віруваннях – уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей*» [СУМ 1970, с. 207]; «*Бог. У релігійних віруваннях – творець, що створив світ і керує ним та вчинками людей*» [ВТСУМ, с. 58] У «Словнику української мови» найпоширенішими є такі ідеологізовані парентетичні одиниці, як: у *капіталістичному світі, у буржуазних суспільствах* і т. ін.

Отже, зіставлення лексикографічних дефініцій радянського і сучасних українських словників дає підстави зробити висновок, що із семантики ідеологізованих слів зникають ідеологічні семи, які містять інформацію:

1) про належність явища чи поняття до тієї чи іншої суспільно-політичної системи. Сюди примикають лексеми з політико-правової сфери, зокрема найменування адміністративних осіб, посад і установ: *парламент, спікер, прем'єр-міністр, префектура, муніципалітет, опозиціонер, пікет, фракція* тощо;

2) про науковість / ненауковість, істинність / хибність тих чи інших понять з погляду марксистської ідеології (*марксизм-ленінізм, футурологія, політологія, етнологія, геополітика* і т. ін.);

3) про прогресивність / реакційність певних понять із погляду марксизму-ленінізму (пор. *більшовик, інтернаціоналізм, атеїзм і націоналіст, троцькізм, сепаратизм*). Тут долається «превентивне» ненаукове протиставлення на зразок *демократія соціалістична vs демократія буржуазна, націоналізація соціалістична vs націоналізація капіталістична* і т. ін., що ґрунтувалося на міфологізованих термінах *класи, диктатура пролетаріату* тощо;

4) про морально-етичну цінність поняття з погляду добра і зла, моральності, справедливості і т. ін., як це розумілося в руслі комуністичної ідеології. Пор.: *«Капіталізм. Суспільний лад, що приходить на зміну феодалізмові, остання класово антагоністична суспільно-економічна формація, заснована на приватно-капіталістичній власності на засоби виробництва й на визиску власниками цих засобів – капіталістами найманої праці трудящих»* [СУМ 1972, с. 93]; *«Капіталізм. Суспільний лад, в основі якого лежать різні форми приватної власності на засоби виробництва, ринкова економіка і громадянське суспільство, яке складається з двох основних класів – власників засобів виробництва і найманих робітників»* [ВТСУМ, с. 415].

Експліцитними ярликами можна вважати стилістичні помітки *розмовне, застаріле, діалектне, обласне, жаргонне, рідковживане*, що накладалися радянськими ідеологами на слова, які так чи інакше відрізнялися від російських і які зберігали риси української самобутності. Процес деідеологізації пов'язаний із втратою у словах згаданих стилістичних поміток, які накладали на їхню семантику пейоративну конотацію.

Деідеологізуються також слова, ідеологізація яких у радянських тлумачних словниках виявлялася в тенденційному доборі ілюстративного матеріалу. Так, при ідеологічно нейтральному визначенні тих чи інших лексем як приклади їхнього використання наводяться ідеологізовані висловлювання з цим терміном. Пор. дефініцію та ілюстративну статтю слова *акціонер* у «Словнику української мови»: *«Акціонер. Власник акцій, член акціонерного товариства»* і *«Буржуазні економісти силкуються довести, що теперішнє капіталістичне суспільство не має класів, а всі його члени є акціонерами»*; *«Польські акціонери [...] задумали*

провести односторонню шахрайську операцію з продажем цінної кедровини французам» [СУМ 1970, с. 32].

Ідеологічність при укладанні тлумачних словників виявляється й у відборі словникових статей: залежно від характеру ідеології (і меншою мірою від обсягу словника) у словник можуть бути включені (чи, навпаки, не включені) словникові статті, які описують ті чи інші політико-правові терміни. У словник здебільшого включаються майже всі терміни «свої» ідеології і не включаються деякі слова ворожої ідеології.

Процес деідеологізації політико-правових лексем, їхніх ідеологізованих значень зумовлює, зокрема, руйнування старих лексико-семантичних опозицій, синонімічних відношень. Наприклад, втрачає свою актуальність розвинуте на початку ХХ століття значення лексеми *робітник* – «представник класу, позбавленого власності, експлуатований капіталістами», а разом з ним і протиставлення *робітник* – *капіталіст* за ознакою відношення до знарядь і засобів виробництва, характером розподілу прибутків, та *робітник* – *селянин* – за характером трудової діяльності і частково – за відношенням до знарядь і засобів виробництва.

Список використаних джерел

1. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Київ, 2003. – 301 с.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1719 с.

СІС – Словник іншомовних слів / Укл. Л.О. Пустовіт й ін. – Київ: Довіра, 2000. – 1018 с.

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

WD: Webster's Third New International Dictionary of the English Language / Unabridged Merriam-Webster with seven Language Dictionary. Encyclopaedia Britannica. – Chicago: Philipines copyright, 1981. – V. II. – P. 1017 – 1993.